

NEDERLANDS NIEUW-GUINEA EN DE LATE EMPIRE BUILDERS

Netherlands New Guinea and the late empire builders

After the transfer of sovereignty to Indonesia in December 1949, Papua West New Guinea remained in Dutch hands. The Dutch government had decided not to hand over New Guinea in order to create the possibility of a Dutch settlers colony, which could become a new homeland for the European Creoles, most of whom were anxious to leave Indonesia after its independence. Years of bickering between Indonesia and the Netherlands followed, resulting in a complete breach of diplomatic relations. There is abundant literature available on the diplomatic aspects of the struggle over New Guinea. This article makes an attempt to explain part of the convoluted history of this last remnant of Dutch colonialism in Asia as an outcome of the tensions and contradictions of late colonial society. On the one hand New Guinea was a project of civil servants to create a colonial development project, on the other hand it was the subject of dreams about a Dutch settlers colony in Asia. This article proposes to consider Dutch New Guinea as an example of late imperialism, comparable to European settlement in East Africa, the Portuguese colonies and Belgian Congo.

Het uitgestrekte westelijke deel van Nieuw-Guinea, waar halverwege de vorige eeuw nog geen 800.000 Papoea's leefden, was de inzet van het eindspel van het Nederlandse kolonialisme in de Oost. Het Nederlands Nieuw-Guinea Blok – een in 1952 opgerichte en tamelijk marginale koepelorganisatie van koloniale belangengroepen – zag het als de laatste kans om nog iets van het wereldrijk dat Nederland was geweest te behouden: 'Een latere generatie zou het de tegenwoordige terecht verwijten, en bitter verwijten, als zou blijken, dat, zoals niet onwaarschijnlijk lijkt, zijn voorgangers een tweede Kongo voor ons land verloren zouden hebben doen gaan'.¹ Congo en Nieuw-Guinea waren destijds de laatste ongeëxploreerde landmassa's die in de toenmalige etnocentrische verbeelding cultureel duizenden jaren achter lagen op de westerse beschaving. Nieuw-Guinea, vanaf Batavia het verste buitengewest, was altijd verwaarloosd door het koloniale gezag. Het was het terrein van zende-

1. Nederlands Nieuw-Guinea Blok, *De beslissing over Nederlands Nieuw-Guinea ... Nu!* ('s-Gravenhage z.j. [1952]) 16.

lingen en ontdekkingsreizigers. Na de dekolonisatie van Indonesië had het echter het gedeelde territorium van de Indo-Europese kolonist en de Hollandse zendeling, missionaris en ontwikkelingswerker moeten worden.

Onder expliciete verwijzing naar de Indische Nederlanders, die door de dekolonisatie in het gedrang dreigden te komen, had de Nederlandse minister van Koloniën al in 1946 Nieuw-Guinea uitgezonderd van het toekomstige Indonesië. Bij de soevereiniteitsoverdracht drie jaar later, kreeg het de status van een betwist gebied. Jaren van getouwtrek tussen vroegere kolonie en moederland volgden in een sfeer die het dekolonisatieproces met nog meer bitterheid vervulde. Het kwam uiteindelijk zelfs tot een uitwijzing van alle Nederlanders uit Indonesië op 5 december 1957, de zogeheten Zwarte Sinterklaas. Het doek voor Nieuw-Guinea als stamland van de Indische Nederlander viel in 1962, toen het gebied op aandrang van de Verenigde Staten – via de Verenigde Naties – werd overgedragen aan Indonesië. De uittocht van een kleine 20.000 Nederlanders was al op gang gekomen, voordat de formele overdracht in 1962 een feit was.

Er is veel geschreven over de diplomatieke verwickelingen, mislukte onderhandelingen, Indonesische intransigentie en gekrenkte Nederlandse trots. Bekend is ook hoe sterk het Nederlandse bedrijfsleven, met zijn tot 1957 nog aanzienlijke belangen in Indonesië, gekant was tegen het behoud Nieuw-Guinea, dat trouwens lang niet zo vruchtbaar en rijk aan olie was als Java of Sumatra.² Ook is er het een en ander gepubliceerd over het lot van de enkele duizenden Indo-Europese kolonisten, zowel burgerlijke als militaire, van het eerste uur.³ Daarbij heeft Hans Meijer benadrukt hoe snel het idee van Nieuw-Guinea als thuisland voor de Indo-Europese groep van de agenda verdween. Dat gebeurde eigenlijk al in 1953. De overheid subsidieerde ondertussen emigratie naar Australië en Nieuw-Zeeland maar niet die naar het nabijgelegen eigen gebied.⁴ De machtige belangenorganisaties van repatri-

2. Zie hierover bijvoorbeeld Arend Lijphart, *The trauma of decolonization. The Dutch and West New Guinea* (New Haven 1966); P.B.R. de Geus, *De Nieuw-Guinea kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht* (Leiden 1984); Ronald Gase, *Misleiding of zelfbedrog. Het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw Guinea. Een analyse van het Nederlandse Nieuw Guinea-beleid aan de hand van gesprekken met betrokken politici en diplomaten* (Baarn 1984); Hans Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994).

3. J. van den Berg, 'De Deta-jongens op Nederlands Nieuw-Guinea', in: Wim Willems en Jaap de Moor (eds.), *Het einde van Indië. Indische Nederlanders tijdens de Japanse bezetting en de dekolonisatie* ('s-Gravenhage 1995) 256-266; Hans Meijer, 'Door Ellende tot Armoe'. De Deta-jongens als kwartiermakers op Nieuw-Guinea (1950-1962)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 24: 4 (1998) 345-370; Hans Meijer, 'Het uitverkoren land'. De lotgevallen van de Indo-Europese kolonisten op Nieuw-Guinea (1949-1962)', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 112: 3 (1999) 253-284.

4. Zie voor deze opstelling de brochure van de Nieuw-Guinea propagandist B. Vrijburg, *Emigratie naar Nieuw-Guinea* (z.p. [1950]) 7. Zie over de visie van regering en Kamerleden

anten in Nederland zagen ook weinig in het Indo-thuisland.⁵ Wat de Indische Nederlanders zelf betrof, zij zochten eerder een bestaan in de Verenigde Staten en Australië, waar respectievelijk 30.000 en 10.000 van hen een nieuwe toekomst vonden.

Het Nederlandse bedrijfsleven, de politieke leiders van de Indo-Europese gemeenschap en de Nederlandse regering liepen geen van allen warm voor een kolonisatie van Nieuw-Guinea. Voor Den Haag was dit gebied meer een last dan een lust, zowel financieel als diplomatiek. Dat roept de vraag op hoe het mogelijk is dat Nederland zichzelf met deze koloniale erfenis heeft opgezadeld. Naast de reeds bestaande verklaringen, die betrekking hebben op het lot van de Indo-Europeanen en de dynamiek van de dekolonisatie, stel ik voor ook de dynamiek van de koloniale expansie zelf als factor in ogenschouw te nemen. Een probleem is daarbij wel dat de typisch economische danwel politieke verklaringsmodellen voor de koloniale expansie van Europese landen betrekking hebben op het klassieke imperialisme van de periode 1870-1914 en niet toepasbaar lijken op het geval Nieuw-Guinea. Toch zijn er wel degelijk patronen aan te wijzen, die overeenkomen met die van het klassieke imperialisme en die bijvoorbeeld reeds door Locher-Scholten in haar boek over Djambi (Zuid-Sumatra) zijn geanalyseerd. Het gaat daarbij om eigenzinnige lokale bestuursambtenaren, officieren en wetenschappers die de regering het bezit van nieuwe gebieden inzogen, waarbij de verschillende actoren allen hun eigen niet altijd met elkaar sporende belangen hadden, een situatie die door Galbraith als *turbulent frontier* is beschreven en die bijvoorbeeld in Wesseling's *Verdeel en Heers* een prominente rol speelt.⁶

De buitengewesten waren *turbulent frontiers* en daarmee het domein van de onverschrokken bestuursambtenaren die zich waagden in gebieden die tot dan toe niet of nauwelijks waren betreden door Europeanen. Zij sloten allianties met lokale partijen om zo nieuwe politieke feiten te scheppen, geheel in overeenstemming met Robinsons *collaboration theory*.⁷ De ontwikkeling van Nieuw-Guinea als project van *empire building* behelsde ook dat klassieke patroon. Dat gold bijvoorbeeld voor de coöptatie door het lokale bestuur van

omtrent de doormigratie van Indische Nederlanders naar andere tropische gebieden inclusief Suriname Guno Jones, *Tussen onderdanen, rijksgenoten en Nederlanders. Nederlandse politici over burgers uit Oost & West en Nederland 1945-2005* (Amsterdam 2007) 154-159.

5. Zie Ulbe Bosma, *Terug uit de koloniën. Zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties* (Amsterdam 2009).

6. H.L. Wesseling, *Verdeel en heers. De deling van Afrika 1880-1914* (Amsterdam 1991) 453-455; Elsbeth Locher-Scholten, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlands imperialisme* Verhandelingen van het koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde (Leiden 1994) 8, 161-164.

7. R. Robinson, 'Non-European foundations of European imperialism. Sketch for a theory of collaboration', in: R. Owen en B. Sutcliffe (eds.), *Studies in theory of imperialism* (Londen 1972) 117-142.

een aantal Papoea intellectuelen eind jaren veertig, van wie Nicholaas Jouwe de bekendste was, en tot de op dag vandaag boegbeeld van de strijd van de Papoea's. Eerst werd deze gevoerd voor de onafhankelijkheid en meer recent voor autonomie binnen de Indonesische staat. De *turbulent frontier* is een algemeen verschijnsel in de koloniale geschiedenis. Anders ligt dit voor het idee van Europese volksplantingen in tropische koloniën. Dat is meer iets van het late imperialisme en kende zijn eigen dynamiek, zo zal ik betogen.

Nieuw-Guinea was een staaltje van *empire building* bij het scheiden van de markt. De ideologie van de koloniale beschavingsmissie en westers superioriteitsgevoel voedden de ambitie om deze *frontier* tot modelproject van het Nederlandse kolonialisme te maken. Tegelijkertijd was de Nieuw-Guinea-beweging een antwoord op het opkomende Indonesische nationalisme en de economische crisis van de jaren dertig. De creatie van een Nederlandse vestigingskolonie met Indo-Europeanen en uit Nederland afkomstige landverhuizers, zo was de gedachte, zou een duurzamer basis vormen voor het Nederlandse imperium, in zowel economisch als politiek opzicht, dan een wankel compromis met het Indonesische nationalisme. Om dit te illustreren zullen geschriften en de acties van W.K.H. Feuilletau de Bruyn, de grote propagandist voor kolonisatie van Nieuw-Guinea, de revue passeren. Vanaf 1946 verbond hij zijn droom van *empirebuilding* met koloniaal revanchisme. Hij werd een van de leiders van het verzet tegen een overeenkomst tussen de Nederlandse regering en de Republiek van Soekarno. In deze jaren blijkt evenwel dat de bestuursambtenaren op Nieuw-Guinea niets zagen in de komst van *settlers* en zich al evenmin gelukkig voelden met koloniaal revanchisme. Zij entameerden een transitie van kolonialisme naar ontwikkelingshulp en van koloniaal ambtenaar naar ontwikkelingswerker. Desondanks bleven zij in de legitimering van hun handelen nog steeds koloniaal denken.

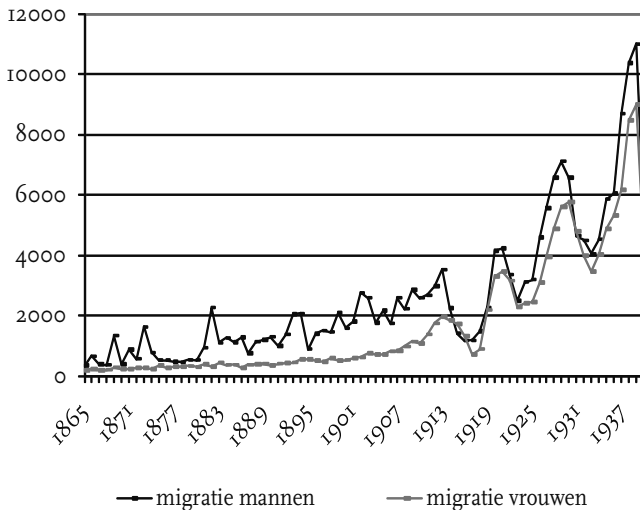
Het artikel is gebaseerd op materiaal – boeken, brochures, tijdschriften – dat de Nieuw-Guinea-propagandisten hebben nagelaten en waarin hun visies zijn uiteengezet. Voor wat betreft mijn analyse van de verhouding tussen lokaal bestuur, Nieuw-Guinea-propagandisten en de regering in Den Haag heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de bronnenpublicatie van Drooglever et al, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963* die vele relevante bronnen en correspondenties, onder meer tussen de bestuursambtenaren in Nieuw-Guinea en het ministerie van Overzeese Zaken, bevat.⁸

8. P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten met medewerking van M. Scherer en A.E. Wassing, *Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963* (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag 2006); URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten> (31 augustus 2009).

Het koloniale project en Nieuw-Guinea

De ambitie om Nieuw-Guinea te koloniseren was ontstaan in de late koloniale maatschappij en kwam uit de koker van bestuursambtenaren, legerofficieren en een enkele veearts, die dit gebied zelf hadden doorkruist. Zij waren allen overtuigd van de historische missie van de Nederlanders in de archipel, van het koloniale project, om dit begrip van J.A.A. van Doorn te gebruiken.⁹ We kunnen daarnaast Nieuw-Guinea als project van *empirebuilding* niet los zien van de koloniale cultuur die gepaard ging met de economische expansie naar de buitengewesten en de komst van tienduizenden Nederlandse burgermigranten naar onder andere Sumatra, Celebes en Borneo. De Europese burgerlijke migratie kwam trouwens eerst goed op gang na de in 1906 voltooide militaire Pacificatie van de archipel en richtte zich vooral op de buitengewesten.¹⁰ Deze transitie in de Nederlandse koloniale migratie van militair naar hooggeschoolde professionals zoals artsen, ingenieurs, onderwijzers en hoger administratief personeel is reeds in kaart gebracht door Swierenga en door Bosma en Mandemakers.¹¹

DIAGRAM I *Burgerlijke emigratie naar Nederlands-Indië*

9. J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994) 260-262.

10. Ulbe Bosma, 'Sailing through Suez from the South: The emergence of the Indies-Dutch migration circuit, 1815-1940', *International Migration Review* 41, 2 (2007) 511-537.

11. R.P. Swierenga, 'The delayed transition from folk to labor migration: The Netherlands, 1880-1920', *International Migration Review*, 27: 2 (1993) 406-424; Ulbe Bosma en Kees Mandemakers, 'Indiëgangers: sociale herkomst en migratiemotieven (1830-1950)', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 123: 2 (2008) 162-184.

Duizenden families leefden tussen twee werelden, of beter gezegd verdeeld over twee werelden. Het migratiecircuit vormde een wereld op zich, zoals blijkt uit het sinds 1919 op ruime schaal verspreide blad *De Indische Verlofganger*. In de jaren tussen de wereldoorlogen is het glamourbeeld ontstaan van de grote comfortabele oceaanstomers die een ongemerkte overgang verzorgden tussen de tuinsteden en villawijkjes in Nederland en de bungalows bij Batavia, Semarang of Bandoeng. De rauwe en gruwelijke dagen van de militaire migraties en expedities, waarvan begin negentiende eeuw slechts twintig procent levend terugkeerde, waren voorbij. Hele gezinnen vertrokken naar Indië. Het koloniale bestuur was in menig opzicht een afspiegeling van de instellingen zoals die in het moederland bestonden. De treinen reden er net zo op tijd, de post was er bijna net zo efficiënt, het onderwijs – voor zover aanwezig in de uitgestrekte archipel – net zo goed of zelfs beter. Het harde afmattende werken ten slotte stond een levendig sociaal verkeer niet in de weg. Het werd mogelijk gemaakt door talloze uiterst karig betaalde Indonesische bedienden aan wie niet alleen het huishouden maar ook voor een belangrijk deel de zorg voor de kinderen werd toevertrouwd.

Gedurende het interbellum trokken Nederlanders in ongekende aantallen naar Indië. Van alle mannen en vrouwen die tussen 1900 en 1940 in Nederland zijn geboren is ongeveer een op de veertig naar Indië gemigreerd, wat neerkomt op ongeveer 140 tot 150 duizend emigranten. Daarbij zijn de Nederlandse troepen die tussen 1945 en 1948 naar Indonesië zijn gezonden niet meegerekend.¹² Het ging niet alleen om een ongekend hoog aantal Nederlanders dat minstens een aantal jaren in Indië verbleef, men reisde ook veel meer tussen moederland en kolonie. Van iedere drie personen die in het interbellum uit Nederland naar de Oost vertrokken, waren er twee al eerder in Indië geweest of er geboren. Het aantal verplaatsingen was indrukwekkend: aan het einde van de jaren dertig waren er jaarlijks bijna 40.000 Nederlanders onderweg tussen Indië en Nederland en zij trokken in meerderheid naar de buitengewesten. De opkomende automobieliindustrie genereerde een enorme vraag naar olie en rubber. De rubberplantages en olie-industrie op Sumatra en Borneo werden het terrein van internationaal kapitalisme, dat duizenden nieuwkomers uit Europa naar Indië trok. Ook hier was men al snel van de gemakken van het moderne leven voorzien. Met de auto overbrugde men gemakkelijk honderden kilometers over in allerijl aangelegde wegen. Vervolgonderwijs vormde echter vaak een probleem,

12. Volgens het CBS zijn er 267.000 personen van Nederland naar Indië vertrokken tussen 1900 en 1940 en 162.000 tussen 1945 en 1962. Tezamen komt dat uit op 429.000. We mogen er echter vanuit gaan dat slechts een derde voor de eerste keer uit Nederland vertrekt. Zie Bosma, 'Sailing through Suez from the South', 530.

vandaar dat de kinderen zodra zij naar de middelbare school moesten, teruggingen naar Europa.¹³

De Nederlandse nieuwkomers kwamen steeds vaker naar de buitengewesten en waren daar steeds beter in staat zich een eigen wereld te scheppen die mentaal nauw verbonden bleef met het moederland. Over hun missie hadden zij geen twijfels. Op Java eiste het Indonesische nationalisme de toekomst op. Dit nationalisme liet zich echter in de buitengewesten veel minder gelden. Hoe dan ook, in de buitengewesten groeide de vraag naar artsen, onderwijzers, ingenieurs en landbouwkundigen uit Nederland voortdurend. En deze kwamen gaandeweg uit bredere lagen van de bevolking. Zo werden er vanaf de jaren twintig beuzen van wel 1000 gulden per jaar beschikbaar gesteld voor getalenteerde hbs'ers om ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur te worden. Daardoor konden ook jongelieden uit de klasse van de gereformeerde 'kleine luyden' aan een carrière als bestuursambtenaar beginnen. Een van hen was de gouverneur van Nieuw-Guinea J. van Baal (1953-1958), die al in de jaren dertig zijn eerste termijn had doorgemaakt op Nieuw-Guinea.¹⁴ In de regel bracht zijn generatie bestuursambtenaren het eerste deel van haar loopbaan buiten Java door, wat ook een weerspiegeling vormde van het toegenomen belang van de buitengewesten.

Voor Nederlandse jongemannen opende Indië een ongekende kans om hun ambities uit te leven en verantwoordelijkheid te dragen, de zonen uit de Europese elite die in de Oost waren geboren ervoeren hun rol in de archipel min of meer als een geboorterecht. Zij voelden meer affiniteit met Nederlands-Indië als koloniaal project dan met de moederlandse belangen, en die van het Nederlandse bedrijfsleven in het bijzonder. Tot hen behoorden koloniale conservatieven als J.W. Meyer Ranneft en W.K.H. Feuilletau de Bruyn, die zich tijdens de dekolonisatie geducht weerden in het Nederlandse publieke debat, maar ook de tot het progressieve kamp behorende H.J. van Mook, luitenant gouverneur-generaal van Indonesië van 1945 tot 1948.

Het imperium en de kolonist

Snellere verbindingen maakten de afstand tot het afgelegen Nieuw-Guinea gemakkelijker te overbruggen. Het is niet toevallig dat de eerste kolonisatie-

13. Ibidem, 531.

14. J. van Baal, *Ontglipt verleden. Verhaal van mijn jaren in een wereld die voorbijging Deel 1. Tot 1947: Indisch bestuursambtenaar in vrede en oorlog* (Franeker 1985) 45. Zie voor ander voorbeeld van een gereformeerde hbs'er die niet al te bemiddeld was, de Indische bestuursambtenaar J. de Putter in: Ineke de Putter, *Sago op een tinnen bord. Bewerking van het archief van Jan de Putter, bestuursambtenaar in Nederlands-Indië van 1932 tot 1944, aangevuld met schriftelijke en mondelinge herinneringen van zijn vrouw en kinderen* (z.p. 2005) 54.

vereniging voor dit gebied in hetzelfde jaar 1926 ontstond als waarin ook het eerste vliegtuig uit Amsterdam in Batavia landde. Al waren er van oudsher contacten geweest met de Molukken, voor het koloniale bestuurscentrum op Java lag dit gebied ver weg. De bewoners, de Papoea's, werden zowel door hun Nederlandse als later hun Javaanse overheersers als primitief beschouwd. Pas begin twintigste eeuw hadden Nederlandse expedities zich op Nieuw-Guinea landinwaarts gewaagd. Lid van zo'n expeditie was W.K.H. Feuilletau de Bruyn, die in 1886 in Palembang op Sumatra was geboren als zoon van een officier van het Indische leger. Zelf werd hij ook officier in het Indische leger, in welke hoedanigheid hij deelnam aan een van de exploratie-expedities naar Nieuw-Guinea. Hij zou er een levenslange affiniteit met dit gebied aan over houden en er meer dan vijftig boeken en artikelen over schrijven.¹⁵

Al in de jaren dertig pleitte hij ervoor Nieuw-Guinea los te maken uit Nederlands-Indië en rechtstreeks onder de regering in Den Haag te plaatsen.¹⁶ Geheel vanuit de idee dat Nieuw-Guinea niet bij Indonesië hoorde, handelde ook de eerste resident van het naoorlogse Nieuw-Guinea J.P.K. van Eechoud (1944-1950), die ook al in de jaren dertig door Nieuw-Guinea had gezworven als bestuursambtenaar. Al in 1944 formeerde hij een apart Papoea-bataljon en werkte hij aan een snelle inschakeling van Papoea's in het bestuursapparaat.¹⁷ Daarmee maakte hij bij de Papoea intelligentsia naam als 'bapak Papua' (vader van de Papoea's), terwijl zijn opvolger J. van Baal (1953-1958) hem vooral als woudloper meer dan als een bestuurder beschouwde.¹⁸ Die kwalificatie was ook van toepassing op Feuilletau de Bruyn, die overigens veel meer wetenschappelijke ambitie had dan Van Eechoud.

Feuilletau de Bruyn zou vanaf begin jaren dertig tot in de jaren vijftig de belangrijkste en bekendste propagandist voor Nieuw-Guinea als aparte Nederlandse kolonie zijn. In Indië geboren als lid van de koloniale topklaag maakte hij carrière in het leger, promoveerde in 1921 in Lausanne op het onderwerp Nieuw-Guinea, trok rond in de binnenlanden van Borneo om vervolgens weer in hetzelfde Lausanne sociologie en economie te studeren.

15. P.J. Drooglever, 'Feuilletau de Bruyn, Willem Karel Hendrik (1886-1972)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Den Haag 1985), URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/feuilletau> (13 maart 2008).

16. P.J. Drooglever, *Een daad van vrije keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht* (Amsterdam 2005) 59-61. Een soortgelijk voorstel had J.W. Meyer Ranneft, net als Feuilletau later voorman van de Rijkseenheidsbeweging al in 1935 gedaan in een artikel in de *Indische Gids*. Zie hiervoor Van Baal, *Ontglipt verleden. Deel 11. Leven in verandering: 1947-1958* (Franeker 1989) 202.

17. Zie over de invloed van Van Eechouds lijn ook J.W.L. Brouwer en R.J.J. Stevens, 'Aspecten van de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1962. Verslag van een symposium', (Centrum voor Parlementaire Geschiedenis Nijmegen, 2 juli 1992); Richard Chauvel, *Constructing Papuan nationalism: history, ethnicity, and adaptation* (Washington 2005) 41.

18. Van Baal, *Ontglipt verleden 11*, 184-185.

Feuilletau de Bruyn was een erudiet man, onversneden rechts, maar geen fascist. Hij was politiek actief als kopstuk van de machtige en rabiaat-koloniale Vaderlandsche Club, opgericht in 1929. En hoewel aartsconservatief en fel anti-communistisch trok hij de legitimiteit van de Indonesische nationalistische beweging niet in twijfel. Heilig geloofde hij echter in de eenheid van het imperium dat hij zelf zo uitgebreid had bereisd.¹⁹

Feuilletau de Bruyn was een late, en zoals zou blijken een te late, representant van de *empire builders*, die het idee van complementariteit tussen grondstoffen producerende koloniën en industrieel moederland aanhingen. Zijn optreden zou ook niet misstaan hebben tussen de toenmalige Britse *settlers* in Oost-Afrika of Rhodesië, de Franse in Algerije en de Portugese in Angola en Mozambique. Ook in België kwam trouwens in de jaren dertig een campagne voor blanke kolonisatie in Congo op gang, mede in reactie op de economische crisis.²⁰ Wat deze vormen van propaganda voor blanke kolonisaties verbindt, is het idee van *empire building* in de zin van economische autarkie van het koloniale imperium. Het is begrijpelijk dat die gedachte populair was in de jaren dertig, toen de wereldhandel instortte en kort na de Tweede Wereldoorlog, toen Europa kampte met deviezentekorten. Vanuit die gedachte richtten de koloniale beleidsmakers in het krimpende Britse wereldrijk zich na 1945 op Oost-Afrika als leverancier voor grondstoffen en als markt voor Britse producten nu India als kolonie zou wegvallen.

Wat Nieuw-Guinea betrof, was de vraag alleen wie de rol van kolonist op zich moesten nemen, want de Nederlanders die na de Eerste Wereldoorlog naar de buitengewesten trokken deden dat als kolonials voor vijftien tot twintig jaar, tegen een zeer aantrekkelijk salaris en zeker niet met het perspectief er zware lichamelijke arbeid te gaan verrichten. Er bestond evenwel in Indië zelf belangstelling onder de Europese afstammelingen. Al in 1923 kwam er een discussie op gang over een eigen thuisland voor de Indo-Europeanen in Nieuw-Guinea.²¹ In die tijd ervoeren de in Indië geboren lagere klassen van Europeanen, gewoonlijk Indo's genoemd, al de concurrentie van geschoolde Indonesiërs op de arbeidsmarkt. Kolonisatie en grondbezit hadden echter ook een symbolische lading. Europese en ook Chinese ingezetenen van Nederlands-Indië was namelijk vanaf begin negentiende eeuw het grondeigendom ontzegd. Later zijn er wel belangrijke uitzonderingen gekomen. De grote plantages konden vanaf 1870 uitgebreide arealen in erfpacht nemen en vanaf 1904 mochten Indo-Europeanen kleine stukjes grond huren om groenten en fruit te telen. Op de koelere berghellingen wist een enkeling zich met succes

19. P.J. Drooglever, *De Vaderlandsche Club 1929-1942. Totoks en de Indische politiek* (Franeker 1980) 177, 183, 233, 238, 267.

20. Vita Foutry, 'Belgisch-Kongo tijdens het interbellum: een immigratiebeleid gericht op sociale controle', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 14: 3-4 (1983) 471.

21. Ulbe Bosma, *Karel Zaalberg. Journalist en strijder voor de Indo* (Leiden 1997) 397.

als veehouder te handhaven. Nogmaals, de wens tot grondbezit had eerder symbolische waarde dan dat het enthousiasmeerde tot een pioniersbestaan. De leiders van het machtige Indo-Europeesch Verbond (IEV) – de bond van de gemengdbloedige Europeanen – hoonden daarom het idee van landbouwkolonies op Nieuw-Guinea weg. Wie de woestenij daar aankon, zou zich ook wel redden te midden van de Indonesische nationalistten. Het is duidelijk dat het beeld van de kolonist wringt in de context van de koloniale samenleving. Het IEV wilde voor zijn aanhang de wereld van de koloniale glamour en niet een armzalig bestaan in de rimboe. Dat verarmde Indo's het voetvolk moesten leveren voor de *empire building* had de IEV-leiding haarscherp door. Nieuw-Guinea stond bekend als een uiterst ongezonder en door malaria bezocht oord. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam echter het middel DDT beschikbaar, waardoor de overlevingskansen met reuzenschreden stegen.

Niettemin was al in de jaren twintig de kolonisatiegeest uit de fles. In 1926 werd de Vereniging Kolonisatie Nieuw-Guinea (VKNG) opgericht, maar onderlinge meningsverschillen leidden in 1930 tot een afsplitsing de SIKNG (Stichting Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinea). In 1928 vertrokken de eerste 'wilde kolonisten' naar Nieuw-Guinea. Vijf jaar later zouden er 361 kolonisten zijn gevestigd nabij Manokwari, waar zij door ziekten en zelfs ondervoeding werden geteisterd.²² De werkelijkheid stond in schril contrast met de propaganda, waarmee werkloze Indische Nederlanders werden gelokt, en waarin de nationaal-socialistische ideologie in een hybride variant doorklonk. Nieuw-Guinea zou volgens de kolonisatiestichting SIKNG het 'nieuwe' Indoras kunnen behoeden voor 'verpaupering en verdwijning'.²³ Zoals gezegd, bijna geen populatie was zo gemengd als de Indische Nederlanders. Vanuit een Nederlands fascistisch perspectief waren bevolkingsomvang en koloniale grootheid belangrijker dan raszuiverheid. De in Indië sterk vertegenwoordigde NSB (Nationaal Socialistische Beweging) wenste de Indo-Europeanen niet van zich te vervreemden en voelde zich daarom genooddakt creatieve varianten te bedenken op de in Duitsland vigerende rassenleer.²⁴

Ideologisch kreeg de kolonisatie niet alleen in Indië maar ook in Nederland de wind in de rug, toen de wereldeconomie begin jaren dertig door protectionisme gefragmenteerd raakte en er weinig hoop was dat de luxe en hybride jaren van de *belle époque* en *roaring twenties* ooit nog in Indië of Nederland terug zouden keren. Ook in Nederland, waar begin jaren dertig naar schatting meer dan 500.000 werklozen waren, was de Nieuw-Guinea propaganda in het register van de soberheid getoonzet. Deze propaganda mengde zich met een zekere afkeer van het kosmopolitische internationale kapitalisme. Hieraan verwant was de NSB-propaganda, dat het overbevolkte Nederland recht

22. B. Vrijburg, *Nieuw-Guinea in verband met kolonisatie* (Leiden 1934) 35.

23. 'Teekenen des tijds' (Uit de Volksstem), *De Nieuw Guineaër* 5: 7 (1 oktober 1934) 6.

24. Hans Meijer, *In Indië geworteld. De twintigste eeuw* (Amsterdam 2004) 146-149.

had zijn overzeese imperium te bevolken. Dat de regering dat niet steunde, zo meende men in deze kring, lag er aan dat zij op de hand van het grootkapitaal was, dat Nieuw-Guinea wilde exploiteren met koelies en niet met kolonisten.²⁵ Wie naar Nieuw-Guinea ging, zo betoogde de koloniseringsvereniging in Nederland in 1933, koos ervoor om honderd jaar terug te gaan in de tijd, om het beste te brengen wat een mens had: opoffering en saamhorigheid.²⁶ Geen wonder dat met een eenmaal weer aantrekkende economie eind jaren dertig Nederlanders graag naar de plantages van Sumatra trokken, maar Nieuw-Guinea voorlopig liever aan de malariamuggen overlieten. Om de Papoea's bekommerden zich ondertussen de missie en zending.²⁷ Zelfs een enthousiaste voorstander van de kolonisatie als de gouvernementsveearts B. Vrijburg kwam na een rondreis tot de conclusie dat er voorlopig pas op de plaats moest worden gemaakt.²⁸ Dat gold niet alleen voor de kolonisaties. In 1938 begon een consortium van grote Nederlandse cultuurondernemingen met proefnemingen om grootschalige plantagelandbouw in te voeren. Maar ook dit initiatief ontgroeide niet het stadium van proeven.²⁹ De in 1936 gestarte proefboringen naar olie, ten slotte, leverden teleurstellingen op in het licht van de aanvankelijk hoge verwachtingen.³⁰

Het migratiecircuit tussen metropool en kolonie bereikte tegen 1940 nieuwe hoogten. In Indië zelf nam het optimisme over een vergelijk tussen de Indonesische en Indo-Europese elites toe. Tegelijkertijd raakte het streven naar het Nederlands imperium als een economisch zelfvoorzienend geheel uit de gratie. Rond 1940 was het bedrijfsleven in Indië eerder geporteerd voor een economische dekolonisatie. Nederland zou voor Indië in de toekomst minder belangrijk en de Verenigde Staten en Azië zelf juist belangrijker worden.³¹ Daar stond tegenover dat Indië wel van eminent belang was voor de

25. P.E. Winkler, *Blank Nieuw-Guinea* (Utrecht z.j.) 30-31.

26. J. van Keppel, *Ons kolonisatieplan. Rede uitgesproken door den heer J. van Keppel voor de Nederlandsche kolonisatie-vereniging Nieuw-Guinea op 19 september 1933 in hotel Noord-Brabant – Utrecht* (Utrecht [1933]).

27. Zie hierover bijvoorbeeld Karel Steenbrink, *Catholics in Indonesia, 1808-1942: A documented history. Deel 2. The spectacular growth of a self-confident minority, 1903-1942* (Leiden 2007).

28. Vrijburg, *Nieuw-Guinea in verband met kolonisatie*, 70; J.C. Brasser, 'Kolonisatienieuws', *Tijdschrift 'Nieuw Guinea'*. Uitgegeven door het Nieuw-Guinea Comité en de Nieuw-Guinea Studiekring 1: 6 (april 1938) 320-322.

29. R.J. Stratenus, *Een voorlopig onderzoek naar de economische vooruitzichten in Nederlands Nieuw Guinea* (Amsterdam 1952) 15.

30. R.F.Ch.R. Gheyselincx, 'Petroleum. Opsporing en winning van olie 'exploitatieperiode 1936-1941 exploitatieperiode 1945-1951', in: W.C. Klein (ed.), *Nieuw Guinea. De ontwikkeling op economisch, sociaal en cultureel gebied, in Nederlands en Australisch Nieuw Guinea. Deel 1* ('s-Gravenhage 1953) 311-346.

31. W.M.F. Mansvelt, 'Indocentrische koloniale politiek. Rede gehouden voor de kring Batavia der Vaderlandsche club, 29 januari 1940', ongepubliceerd. Bibliotheek IISG, Amsterdam.

Nederlandse economie. Tegen 1940 was 22 procent van het Nederlandse nationale vermogen, ongeveer vier miljard gulden, in de Oost belegd en was naar schatting acht procent van het Nederlandse nationaal inkomen te danken aan het bezit van Indië.³² De econoom en Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen berekende voor het jaar 1938 dat de tijdelijk in Indië gevestigde Nederlanders en de in Nederland verblijvende gepensioneerden gezamenlijk zo'n 170 miljoen gulden verdienden uit Indië, wat neerkwam op zo'n 3,5 procent van het toenmalige Nederlandse nationaal inkomen.³³

Ondertussen probeerden de kleine kolonistensamenlevingen op Nieuw-Guinea onder uiterst moeilijke omstandigheden het hoofd boven water te houden, waarbij zij het er voor zichzelf door hun onderlinge twisten en ruzies niet gemakkelijker op maakten. Voorstanders van de kolonisatie vergoelijkten deze situatie door te wijzen op de Nederlandse kolonisaties in Michigan een eeuw eerder, die immers ook met tegenslagen en onderlinge ruzies gepaard waren gegaan.³⁴ Maar in tegenstelling tot de kolonisten in Michigan kwamen die op Nieuw-Guinea hier niet overheen. Zij leidden een kammervol bestaan, waaraan de Japanse inval in 1942 praktisch een einde maakte. Veel mannen onder de kolonisten kwamen bij de inval om, terwijl vele vrouwen en kinderen in de interneringskampen op Nieuw-Guinea stierven.

Van autarkie naar slachtofferschap

Het verlangen naar 'raciale autarkie' was snel naar de achtergrond verdwenen, toen de wereldeconomie weer aantrok. Het idee van Nieuw-Guinea als stamland voor Indo-Europeanen keerde echter in volle hevigheid terug in de discussies tijdens de dekolonisatie. De bijzonder zware bezettingsjaren en de daaropvolgende chaos van de Indonesische revolutie, die onmiddellijk na de Japanse capitulatie losbarstte, hebben daarin een cruciale rol gespeeld. Op 17 augustus 1945 was de revolutie een feit: de leus 'Merdeka' (vrijheid) verscheen in druipende kalkletters overal op muren en zelfs op de trams. Europeanen, en vooral de Indische Europeanen verkeerden in acuut gevaar door de rondzwervende pemuda's (pemuda = jongere), jeugdige revolutionairen. Soms moesten Europeanen nog weken in de Japanse internerings-

32. H. Baudet en M. Fennema e.a., *Het Nederlands belang bij Indië* (Utrecht en Antwerpen 1983) 36.

33. J. Tinbergen en J.B.D. Derksen, 'Ned.-Indië in cijfers', in: W.H. van Helsdingen (ed.), *Daar werd wat groots verricht ...* (Amsterdam 1941) 517 en Baudet en Fennema, *Het Nederlands belang bij Indië*, 37.

34. F. van Gogh, 'Kleine landbouw en kolonisatie', in: W.C. Klein (ed.), *Nieuw Guinea. De ontwikkeling op economisch, sociaal en cultureel gebied, in Nederlands en Australisch Nieuw Guinea*. Deel II ('s-Gravenhage 1953) 115.

kampen verblijven, omdat de situatie buiten de kampen te onveilig was. De situatie werd er de laatste maanden van 1945 beslist niet beter op. Ambonezen en Menadonezen, waarvan velen christenen waren en nauw gelieerd aan de Nederlanders en Chinezen liepen trouwens al evenzeer gevaar.³⁵ Op het grondgebied van de Republiek werden ongeveer 60.000 Indische Nederlanders ingesloten in zogeheten beschermingskampen. Uiteindelijk heeft het tot 1947 geduurd, totdat alle Europeanen uit de Republikeinse kampen waren vrijgelaten.

Het verzet tegen het akkoord van Linggadjati uit 1946, dat een de facto erkenning van de Republiek inhield en bovendien de afspraak dat er voor 1 juli 1949 een soevereine staat Indonesië zou ontstaan, was direct gerelateerd aan het lot van de Indo-Europeanen en een van de doelen van dit verzet was Nieuw-Guinea uit te zonderen van het toekomstige onafhankelijke Indonesië.³⁶ Niemand minder dan de Nieuw-Guinea propagandist Feuilletau de Bruyn had in 1946 de grote nationale actie op touw gezet tegen het akkoord van Linggadjati. In een serie van radioredes bepleitten bekende personen van rechtse signatuur het behoud van de 'Rijkseenheid'. Tot de sprekers behoorden de oud-Minister van koloniën Ch.J.I.M. Welter, de Indische vlootvoogd tijdens de Tweede Wereldoorlog vice-admiraal C.E.L. Helfrich, en *last but not least* P.S. Gerbrandy, die premier was geweest van het oorlogskabinet in Londen.³⁷ Zijn emotionele woorden dat men de minderheden, maar ook het Javaanse volk, niet mocht uitleveren aan collaborateurs raakte een gevoelige snaar. Zelfs al waren Gerbrandy's politieke dagen geteld, de rechtse partijen in het parlement moesten terdege rekening houden met de afkeer van de Republiek Indonesië die breed leefde onder de Nederlandse bevolking. De door Feuilletau de Bruyn in gang gezette actie voor het behoud van de Rijkseenheid leverde in 1946 300.000 handtekeningen op.

Nogmaals, we kunnen Feuilletau's actie voor de Rijkseenheid niet los zien van de beweging om van Nieuw-Guinea een kroonkolonie te maken. Het is bovendien onwaarschijnlijk dat hij serieus dacht dat Java ooit weer voor Nederland teruggewonnen kon worden.³⁸ Behoud van een deel van de Oostelijk archipel, met inbegrip van de Molukken en vooral Nieuw-Guinea, voor Nederland leek toen nog een haalbare kaart. De Nederlandse regering hield deze optie open en het gouvernement in Batavia stelde 1947 het departement

35. Zie H.Th. Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het paradijs. De Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946* (Zutphen 2005).

36. Voor een analyse en discussie over het akkoord van Linggadjati zie H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2001) 184-187.

37. Feuilletau de Bruyn, *Klare taal*, 18.

38. W.K.H. Feuilletau de Bruyn, 'Kolonisatie van Nieuw-Guinea (Verslag van een voordacht voor den Nieuw-Guinea Studiekring, gehouden op 7 Nov. 1946)', *Tijdschrift 'Nieuw-Guinea'* 7: 5 (januari 1947) 134-143.

voor Transmigratie en Emigratie in om Indo-Europeanen de mogelijkheid te bieden naar Nieuw-Guinea te vertrekken. Gesterkt door deze successen richtte Feuilletau in 1948 zijn eigen politieke beweging op, de Onafhankelijke Nationale Groep. 'Indië verloren, rampspoed geboren', zo luidde ook de titel van een van zijn verkiezingspamfletten. Nu in de loop van 1948 duidelijk werd dat Indië echt verloren zou gaan, was dat alleen maar meer een aansporing volgens Feuilletau de Bruyn om Nieuw-Guinea te ontwikkelen, net zo goed als Groot-Brittannië zich recentelijk had gericht op Oost- en Zuidelijk Afrika.³⁹

Ondertussen had het Indo-Europeesch Verbond (IEV) de optie van Nieuw-Guinea als nieuw vestigingsland voor Indische Nederlanders als heilloos verworpen. Het was een vlucht voor de toekomst die nu in Indonesië lag. Maar het ooit zo machtige IEV verloor in 1948 in hoog tempo terrein aan de Nieuw-Guinea verenigingen. De GNA (Groter Nederland Actie), een in Bandoeng door afvallige IEV'ers opgerichte Nieuw-Guinea-beweging en VIKING (Vereniging Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinea, de opnieuw tot leven gewekte vooroorlogse stichting) moeten tezamen ongeveer 16.000 leden geteld hebben, terwijl bij het gouvernement in Batavia, ten tijde van de soevereiniteits-overdracht zo'n 5000 immigratieverzoeken voor Nieuw-Guinea geregistreerd waren. De IEV-aanhang liep terug van 14.000 begin 1949 tot enige duizenden aan het einde van het jaar.⁴⁰ De meeste Indische Nederlanders geloofden niet in een toekomst als Indonesiër onder Soekarno. Hooguit twintig procent van de in voormalig Nederlands-Indië geboren Europeanen nam de raad van het IEV-hoofdbestuur aan om voor het Indonesisch staatsburgerschap (het *warga negaraschap*) te opteren.⁴¹

Van kolonisatie tot 'community development'

De eerste naoorlogse Indo-Europese kolonisten scheepten zich op 24 december 1949, drie dagen voor de soevereiniteitsoverdracht, in voor Nieuw-Guinea. De grootste groep van 550 personen was met de volkomen overladen s.s. Waibalong op de dag voor de soevereiniteitsoverdracht uit Soerabaja weggevaaren. Moeilijkheden met exportvergunning vanaf Java en de vrije val van rupiah (de opvolger van de Indische gulden) begin 1950, beroofden de meeste kolonisten van hun werktuigen en spaargeld. Er heerste op Nieuw-Guinea werkelijk aan alles gebrek, en iedere maand kwamen er kolonisten bij

39. W.K.H. Feuilletau de Bruyn, *Kolonisatie-mogelijkheden op Nieuw-Guinea* (Den Haag z.j. [1948]).

40. Meijer, *In Indië geworteld*, 293; Drooglever, *Een daad van vrije keuze*, 172-173. Volgens eigen opgave telde het Orgaan van de Groter Nederland Actie in 1949 4000 abonnees.

41. Het ging om 13.000 gezinshoofden en hun gezinnen, tezamen 30.000 personen.

zodat er in maart 1950 al een kolonie was ontstaan van bijna 1400 personen. Tegelijkertijd werden er 1485 Nederlandse (meest Indo-Europese) militairen van het koloniale leger naar Nieuw-Guinea gestuurd, van wie honderden met gezinnen. Na Raymond Westerlings mislukte opstand in Bandoeng, werd Nieuw-Guinea bovendien nog opgescheept met 125 KNIL-soldaten die zich bij zijn actie hadden aangesloten en er voor straf naartoe waren gezonden. Er waren duizenden mensen in korte tijd geland, wat grote logistieke problemen gaf en de net aangetreden gouverneur S.L. van Waardenburg in februari 1950 ertoe bracht een immigratiestop af te kondigen.

Onder die 1400 kolonisten bevonden zich ook enige honderden Indo-Europese jongens van rond de twintig jaar, die waren aangeworven voor de Dienst Economische en Technische Aangelegenheden (DETA). Voor een minimaal daggeld moesten zij het zware ontginningswerk doen. Velen van hen hadden niet kunnen aantonen dat zij voor de wet Nederlander waren. Vaak waren hun papieren, als ze die al hadden, door de oorlogsomstandigheden weggeraakt. Weliswaar hadden ze Nederlandstalig lager onderwijs genoten, maar hun geringe sociale afkomst en het ongeregelde leven dat zij in oorlogstijd hadden moeten leiden, gaf hun het odium van ruig en onaangepast. Velen hadden als militair gevochten of onderdeel uitgemaakt van knokploegen tegen de Indonesische pemuda's, waardoor hun leven gevaar liep. Aan deze jongens werd door de Nederlandse vertegenwoordiging in Jakarta een toekomst op Nieuw-Guinea voorgespiegeld alsmede het recht om hun familie – die in Indonesië ook steeds meer in het nauw kwam – uit Indonesië te laten overkomen. Al gauw dreigde dit in een explosieve situatie te culmineren.⁴² De omstandigheden waaronder deze jongens leefden, baarden ook de Nieuw-Guinea-propagandist Feuilletau de Bruyn grote zorgen:

De ontevredenheid van dit randproletariaat begint bedenkelijke vormen aan te nemen en het is dringend nodig dat snel en met krachtige hand sociale verbeteringen tot stand worden gebracht, vooral omdat deze Deta-jongens vrij nauw contact hebben met het randproletariaat van Papoea's.⁴³

Het moet gezegd worden dat Feuilletau de Bruyn het niet bij woorden liet. Hij startte in de loop van 1950 een inzamelingsactie onder de noemer van de Centrale Transmigratie Stichting Nederlands Nieuw-Guinea. Hij bracht ook een klein blaadje uit, dat de weidse titel *Bondsorgaan van de Nieuw-Guinea Nederlandse Vrouwenbond, Groter Nederland Actie en Nationaal Réveil*

42. Zie over Deta-jongens ook Hans Meijer, 'Door Ellende tot Armoë'. Zie ook Drooglever et al., *NIB* 50-63, 1972: NA [Nationaal Archief], archief Minkol., dossierarchief ministerie van Koloniën en opvolgers 1945-1, 11861 Brief J.P.K van Eechoud aan Minister J.H. van Marseveen, van 27 januari 1951, 11.

43. W.K.H. Feuilletau de Bruyn geciteerd in: Van den Berg, 'De Deta-jongens', 265.

droeg.⁴⁴ Op de propagandaposters uit die tijd ziet men de gespierde Hollander die zich door ontginningsproblemen niet uit het veld laat slaan. De stoere kolonist met zijn kapmes is trouwens opvallend blank, terwijl meer op de achtergrond een donkerder man staat. Er waren, behoudens uit Nederland gedeporteerde collaborateurs, echter weinig blanke Nederlanders die zich gewapend met een kapmes een bestaan als landbouwer probeerden te verschaffen. Hier ziet men een verbeelding van Nederland in de Oost, zoals men zich die in Nederland voorstelde, namelijk blank. In werkelijkheid werd het zware werk gedaan door Indo-Europese jongens die Indonesië hadden moeten ontvluchten maar in Nederland vanwege hun nederige sociale afkomst niet welkom waren.

Ten tijde van de soevereiniteitsoverdracht hadden kolonisatie-voorstanders verwacht dat er wel 150.000 Europese kolonisten naar Nieuw-Guinea zouden trekken. Gezien de gebrekkige infrastructuur zou zo'n migratie nooit in enkele jaren haar beslag kunnen krijgen. Zoals Van Eechoud in zijn in 1950 geschreven essay benadrukte, vergde een moderne kolonisatie een grootschalige infrastructuur, de opzet van industrie en het importeren van Nederlandse boeren eerder dan Indo-Europeanen.⁴⁵ Verder was duidelijk dat de aanleg van grote plantages uit zou blijven. Verrassend snel had zich in Indonesië namelijk een nieuw economisch belang opgebouwd, omdat het Nederlandse bedrijfsleven – de plantages en de olie-industrie – sterk profiteerden van de Korea-oorlog die in juni 1950 uitbrak. Nog 57.000 Nederlanders zijn in de jaren vijftig naar Indonesië vertrokken, nu als *expatriates*. De waarschuwingen van het Nederlandse bedrijfsleven dat Nieuw-Guinea nooit zo zwaar mocht wegen als de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven leidde in 1953 tot een tegenlobby van Feuilletau de Bruyn en de zijnen. Zij stelden dat het bedrijfsleven in Nederlands-Indië vrijwel zekere nationalisatie tegemoet kon zien zodra Soekarno eenmaal geheel de macht in handen zou hebben. Feuilletau wist dat de directies van een aantal cultuurmaatschappijen overwogen of zelfs al bezig waren te investeren in Oost-Afrika, dus waarom dan niet gekozen voor een eigen koloniaal bezit?⁴⁶ Los van het feit dat het bedrijfsleven geen zin had om door in Nieuw-Guinea te investeren de verhoudingen met de Republiek verder te bemoeilijken, getuigde Feuilletau's opmerking ook van een gebrek

44. 'De Centrale Transmigratie Stichting Nederlands Nieuw-Guinea', *Bondsorgaan van Nieuw-Guinea Nederl. Vrouwen Bond, Groter Nederland Actie en Nationaal Réveil* 1: 4-5 (mei-juni 1950). Zie Drooglever et al., *NIB* 50-63, 2700: NA, archief Minkol., dossierarchief ministerie van Koloniën en opvolgers 1945-1, 2173, Minuor NG 4645/400, Adres van de Heren F. Rijken Rapp en A.J. de Lannoy betreffende toestanden in Nieuw-Guinea.

45. J.P.K. van Eechoud, 'Op en den drempel van een nieuwe toekomst', *Nieuw Guinea* 10: 30 (1949) 23-26.

46. Drooglever et al., *NIB* 50-63, 3325: NA, archief Minkol., dossierarchief ministerie van Koloniën en opvolgers 1945-1, 11780, Brief van W.K.H. Feuilletau de Bruyn aan de Minister van Overzeese Rijksdelen W.J.A. Kernkamp, dd. 25 januari 1953 met bijlage.

aan realiteitszin, want waar moesten de eventuele plantages op Nieuw-Guinea hun koelies vandaan halen zonder medewerking van Indonesië?

Het ontwikkelingsmodel van Nieuw-Guinea zoals zich dat begin jaren vijftig vormde, kwam van de kantoren van ambtenaren en landbouwkundigen en was er één van planmatige en gemechaniseerde exploitatie. Dat kon alleen maar met een radicale verandering van de manier waarop de Indo-Europese kolonisten op Nieuw-Guinea landbouw bedreven. Die was gebaseerd op een historie van een overvloed aan arbeid op Java, waar de mechanisatie van de exportlandbouw lang niet die vlucht had genomen als in Californië of de Filippijnen. In 1953 waren er nog geen 200 landbouwbedrijfjes van Indische Nederlanders op Nieuw-Guinea, waarvan 75 procent minder dan 1 hectare groot was.⁴⁷ ‘Men klungelde er maar op los’, aldus een waarnemer, die eraan toevoegde dat de Indo-Europese keuterboertjes werden gevelld door zwartwaterkoorts. Alleen grootschalige landbouwbedrijven met machines, zoals die gebruikt werden in de Nederlandse Noord-Oost polder, zouden de ontginning aankunnen.⁴⁸ Vele kolonisten zwierven inmiddels rond over Nieuw-Guinea op zoek naar beter werk dan handarbeid in de landbouw. Van de 635 zelfstandigen rapporteerde assistent-resident F.J. Groeneveld – zelf een Indo-Europese bestuursambtenaar – die optrad als ‘Algemeen Leider van de Kolonisten op Nieuw-Guinea’, hadden slechts negen een agrarische opleiding. De helft van de kolonisten beschouwde hij als non-valeurs. Hij geloofde trouwens niet in kleinlandbouw van Europeanen tussen de keerkringen.⁴⁹

Het extraparlamentaire rooms-rode kabinet-Drees, aangevuld met liberale bewindslieden, en leden van de Tweede Kamer ter linkerzijde zagen de kolonisten liever gaan dan komen. Ondernemers en bedrijven, die goede zaken deden in het onafhankelijke Indonesië, drongen er ondertussen bij de regering aan op soepelheid en Soekarno inzake Nieuw-Guinea zijn zin te geven.⁵⁰ De anti-Soekarno en pro-Nieuw-Guinea lobbies hadden echter meer invloed op de rechtse partijen in het parlement. En dat was voldoende, want de overdracht van dit gebiedsdeel vergde een grondwetswijziging, waarvoor tweederde van de stemmen in de Staten-Generaal noodzakelijk was. In 1951 stemde de liberale vvd-fractie mee voor behoud van Nieuw-Guinea, en daarmee tegen de eigen minister van Buitenlandse Zaken. De val van het kabinet-Drees was hierdoor een feit. Hierdoor aangemoedigd kwam een heftige lobby

47. *Rapport van de commissie van advies inzake de agrarische ontwikkelingsmogelijkheden*, 82.

48. Van Gogh, ‘Kleine landbouw en kolonisatie’, 143-179. Zie hier ook Hans Meijer, ‘Het uitverkoren land’, 372-375.

49. Drooglever et al., *NIB* 50-63, 2690: NA, archief Minkol., dossierarchief ministerie van Koloniën en opvolgers 1945-1, 2171, 5, 6, 10.

50. Met name moet hier de zogeheten groep-Rijkens (president-directeur Unilever) worden genoemd. Zie Chris van Esterik, *Nederlands laatste bastion in de Oost. Economie en politiek in de Nieuw-Guinea-kwestie* (Baarn 1982) 120-134 en Drooglever, *Een daad van vrije keuze*, 195.

op gang van groepen van overwegend rechtse signatuur die zich in 1952 verenigden in de Stichting 'Nederlands Nieuw-Guinea Blok'.⁵¹ In hetzelfde jaar slaagde de conservatieve KNP (Katholiek Nationale Partij) erin om onder leiding van de vroegere minister van Koloniën Welter en W.L.G. Lemaire, voormalig hoogleraar aan de Rechtshogeschool in Batavia, drie zetels in het parlement te veroveren. Samen met de Anti-Revolutionaire Partij van Gerbrandy had zich aldus een stevige pressiegroep in het parlement gevormd. In het najaar van 1952 bevestigde de Nederlandse regering dat het in een hervatting van de besprekingen met Indonesië over de status van Nieuw-Guinea geen heil zag.⁵² Binnen de rooms-rode coalitie raakten beide partners er ieder op hun manier steeds meer van overtuigd dat Nieuw-Guinea niet moest worden overgedragen aan Indonesië. Joseph Luns heette dan een *hardliner* op het stuk van Nieuw-Guinea te zijn, ook de Partij van de Arbeid dacht eind jaren vijftig niet langer aan een overdracht aan Indonesië maar eerder aan een vereniging met Australisch Nieuw-Guinea.⁵³

De ontwikkelingen op Nieuw-Guinea werden vanaf 1953 bepaald door de CHU-minister Overzeese Rijksdelen W.J.A. Kernkamp en ARP'er gouverneur J. van Baal. Politiek behoorden zij tot de partijen die op de hand waren van het koloniale behoud, maar met de Rijkseenheidsbeweging hadden zij niet veel op. Daarover zo meteen meer. Kernkamp en Van Baal waren veel meer verbonden met de cultuur van de koloniale ambtenaar. De eerste was hoogleraar (Indisch) staatsrecht en Arabist en de tweede Indisch bestuursambtenaar die in de jaren dertig controleur op Nieuw-Guinea was geweest. Hun aantreden markeerde het einde van twee jaar politieke patsstelling in Den Haag over wat Nederland met Nieuw-Guinea aanmoest.⁵⁴ Nu Nederland de soevereiniteit over Nieuw-Guinea behield, was het trouwens conform artikel 73 van het VN-handvest gehouden vijf- of tienjarenplannen te ontwikkelen voor dit gebied en over de voortgang ervan aan de VN te rapporteren.⁵⁵ Het idee van de volksplanting was in 1953 ten grave

51. De oprichters van deze stichting waren de Nationale Vereniging voor Nederlandse Volksplanting in Nieuw-Guinea (NEVING), het Verbond der Lage Landen, de Vereniging Indische Nederlanders (VIN), de Stichting Rijksbehoud, de Stichting tot Versterking van het Nederlands Volksbewustzijn, de Nederlandse Concentratie, de Vereniging van Gerepatrieerden. Zie Nederlands Nieuw-Guinea Blok, *De beslissing over Nederlands Nieuw-Guinea ... Nu!*.

52. Drooglever et al., *NIB* 50-63, 3685; NA, archief Minkol., dossierarchief ministerie van Koloniën en opvolgers 1945-1, 9972 Letter B44/245NG. Zie ook Memorie van Antwoord, Hoofdstuk 1 Rijksbegroting 1953 (Handelingen van de Tweede kamer 1952-1953) 10.

53. *Het vraagstuk Nieuw-Guinea. Rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting* (Amsterdam 1958).

54. B. Krijger, 'De ontwikkeling van 1949 tot 1955', in: *Schakels. Nederlands Nieuw Guinea* 20 (1956) 3.

55. *De toekomstige ontwikkeling van Nieuw-Guinea. Rapport van de Interdepartementale Commissie deel 1* ('s-Gravenhage 1953) 36.

gedragen, concludeert Meijer. De dienst kolonisatie werd dat jaar opgeheven.⁵⁶ In 1953 installeerde minister Kernkamp een adviescommissie die onderzoek moest doen naar de ontwikkeling van de landbouw, waarbij het belang van de autochtone bevolking voorop moest staan – het mode-woord in de ontwikkelingshulp van die jaren *community development* werd in dit verband gebruikt – maar tegelijkertijd moest het gezien de arbeids-schaarste vooral gaan om arbeidsextensieve landbouw.⁵⁷ Weliswaar zou de bevolking van Indische Nederlanders op Nieuw-Guinea nog doorgroeien tot 11.000 op een totaal van 18.000 Europeanen in 1959,⁵⁸ de kolonist die zelf de spade in de grond stak, zou onder hen ver in de minderheid zijn. De Europeanen die niet waren geslaagd in de landbouw, en dat waren de meesten, konden terecht bij een zich nu krachtig uitbreidend bestuursapparaat.

‘Nederlands Nieuw Guinea. Een land in opbouw’ zo heette een propagandistisch boekje uit 1956, geschreven door een medewerker van het inmiddels tot Koninklijk Instituut voor Tropen omgedoopte Koloniaal Instituut in Amsterdam en voorzien van een voorwoord door de directeur van de afdeling Nieuw-Guinea van het eveneens omgedoopte en sterk gekrompen Ministerie van Overzeese Rijksdelen. Deze instanties schiepen een nieuw beeld, dat eigenlijk ook weer heel sterk leek op dat van de jaren dertig, namelijk dat van Hollandse opgeruimdheid, moderne lichte woningen, zonnige havens en dat alles omgeven door een soort volkenkundig openlucht museum. De ene illustratie toont ‘de’ Papoea in het stenen tijdperk, op een andere foto in het voorlichtingsmateriaal zien wij twee van hen in een witte jas door een microscoop turen. Deze mix van moderniteit en exotisme werd getoond ter meerdere eer en glorie van het Nederlandse beschavingswerk.⁵⁹ Hetzelfde beeld schetst *Schakels*, het voorlichtingsblaadje van het Ministerie van Overzeese Rijksdelen over Nieuw-Guinea. Hierin wordt zelfs gerept van ‘streekontwikkeling’ en wordt in 1962 met trots een foto getoond van een zelfbedieningswinkel in Hollandia.

Restanten van het imperium

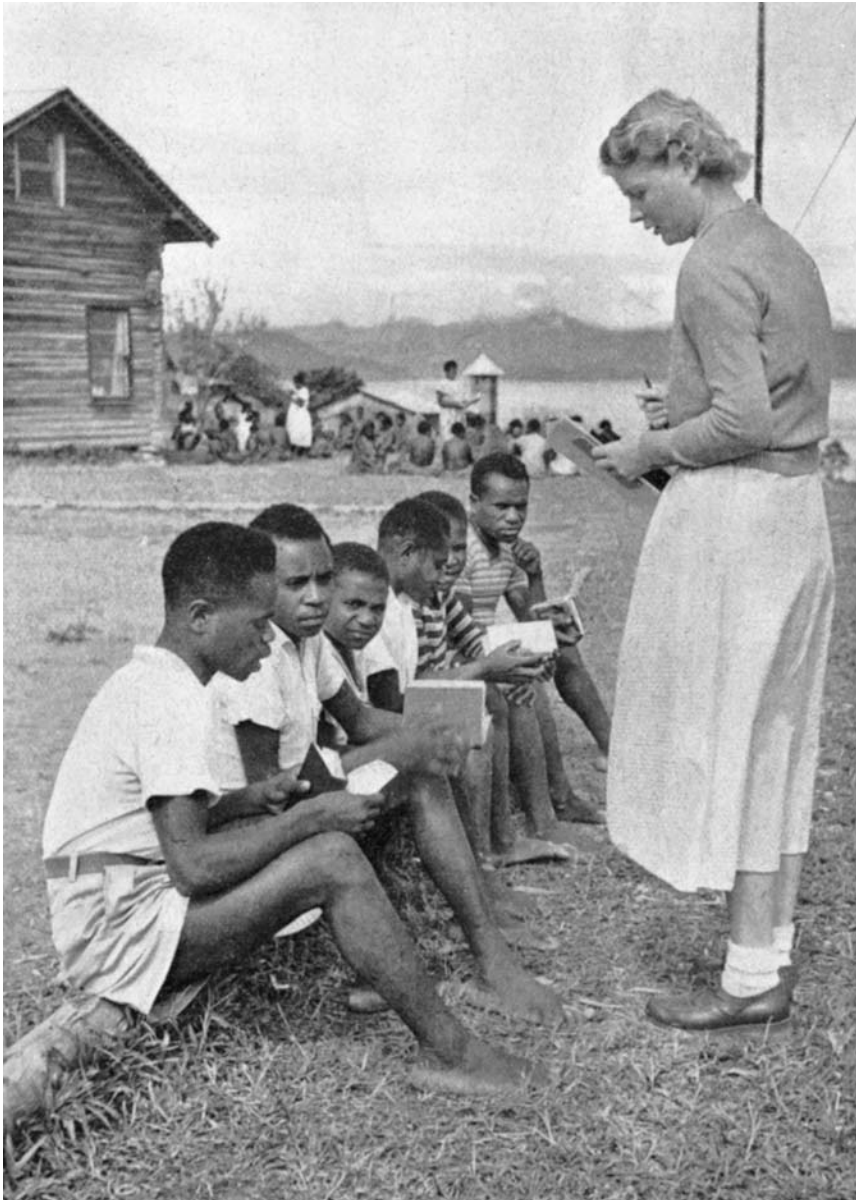
De koloniale ambtenaar had zijn kostuum verwisseld voor dat van de ontwikkelingswerker. Onder een CHU-minister en een ARP-gouverneur maakte Nieuw-Guinea de omslag van een mogelijk kolonisatiegebied tot een ont-

56. Meijer, ‘Het uitverkoren land’, 377, 380.

57. *Rapport van de commissie van advies inzake de Agrarische ontwikkelingsmogelijkheden in Nieuw-Guinea* (’s-Gravenhage 1955) 10.

58. Meijer, ‘Het uitverkoren land’, 382.

59. P. Kasberg, *Nederlands Nieuw-Guinea. Een land in opbouw*. Uitgegeven in samenwerking met de Stichting ‘Het Nationaal Nieuw-Guinea Comité’ (Den Haag z.j. [1956]).

“Godsdienstonderwijs te Enarotali”. Bron: Schakels. *Nederlands-Nieuw-Guinea op weg naar ontwikkeling*. Uitgave van het Ministerie van overzeese rijksdelen, NNG 17 (1955) 19.

wikkelingsproject dat de goedkeuring van de VN moest kunnen wegdragen. Deze gezagsdragers hadden de kolonist zonder al te veel problemen naar de achtergrond kunnen dringen, toen het al snel duidelijk was geworden dat Nieuw-Guinea eenvoudigweg niet de capaciteit had om Indische Nederlanders uit Indonesië op te vangen. Iets minder gemakkelijk ging dat met

de propagandisten van de Rijkseenheidsbeweging, voor wie er een nauwe samenhang bestond tussen de Nieuw-Guinea kolonisatie en de steun voor een onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken (met onder meer de eilanden Buru, Seram, Amboina, Aru, Wetar) een gebied dat (zuid)westelijk aan Nieuw-Guinea grensde. Gerbrandy, die zich zo had gekeerd tegen een vergelijk met de Republiek, was ook een prominente pleitbezorger van de Molukse zaak. Oude koloniale banden tussen Nederland en Ambon, maar ook een gedeeld protestants-christelijke geloof en Ambonees verzet tegen de Japanse bezetter, waren de belangrijkste bestanddelen van deze solidariteit. De Republiek Maluku Selatan (RMS) die op 25 april 1950 was uitgeroepen, was een half jaar later al weer onder de voet gelopen door Indonesische troepen. De solidariteitsbeweging Door de Eeuwen Trouw (DDET) wist echter nog jarenlang aanzienlijke steun onder de Nederlandse bevolking te winnen voor de Molukse zaak. Het had in de jaren vijftig een veertigtal afdelingen door heel Nederland en bracht een blad *De Stem van Ambon* uit dat begin jaren vijftig zo'n 20.000 abonnees telde.⁶⁰

Rapat 1954. Collectie IISG.

Dat Van Baal niets op had met deze agenda had hij al laten blijken toen hij in 1952 een blauwe maandag ARP-fractielid in de Tweede Kamer was, vlak voor zijn benoeming tot gouverneur van Nieuw-Guinea. De ironie was dat hij toen over Nieuw-Guinea het woord moest voeren in plaats van zijn zieke fractiegenoot en Rijkseenheid-voorman Gerbrandy. Van Baal maakte duidelijk dat hij niets voelde voor het standpunt van de Rijkseenheidsbeweging en de agenda van hun solidariteitsorganisatie met de Ambonese zaak, de stichting DDET.⁶¹ Inderdaad droop het koloniaalrevanchisme ervan af in deze kringen. Dat blijkt uit het rechtse en door Indische repatrianten in het leven geroepen blad *Rapat/Eenheid* van de stichting Pro Patria. Op de voorpagina van een aflevering uit 1954 krijgt de lezer het

60. Het aantal gedrukte exemplaren lag in die tijd zelfs op 40.000 zie Bosma, *Terug uit de koloniën*, 23.

61. Van Baal, *Ontglipt verleden* II, 349.

sombere beeld van de strijd om het bestaan, linksboven de in bittere omstandigheden verkerende Indische Nederlander die zonder werk in Indonesië zat, linksonder de kolonist in Nieuw-Guinea, en rechtsonder de 'protagonist', in het midden de Nederlandse leeuw. De tekst onder deze prent is veelzeggend:

De slachtoffers in Indonesië, de strijders voor Ambon, kolonisten op Nieuw-Guinea en gerepatrieerden en het goedwillende deel van het Nederlandse volk strijden schouder aan schouder voor "RECHT EN RECHTVAARDIGHEID".⁶²

In werkelijkheid bestreden de verschillende splintergroepjes elkaar heftig, terwijl zij zich probeerden te verenigen tot een Nieuw-Guinea-blok.⁶³ Het koloniaalrevanchisme ebde weg en sloeg bovendien onder het Nederlands publiek steeds minder aan. Daarom deden de ideologen van de Rijkseenheid als Feuilletau de Bruyn, Helfrich en Gerbrandy er alles aan om de zaak van Republiek der Zuid-Molukken, Nieuw-Guinea, de Indische Nederlanders, en ten slotte die van het opstandige overwegend christelijke Menado (Noord-Sulawesi) te plaatsen in de context van de Koude Oorlog. Mits los van Indonesië, zouden deze gebieden, zo betoogden zij, een sleutelrol kunnen vervullen in het bedwingen van het communistische gevaar. Ze konden een cordon sanitaire vormen ofwel een Aziatische aanvulling op de NAVO-linies. Zo hield Admiraal Helfrich in 1955 zijn gehoor van de Stichting Rijksbehoud voor:

Tegenover het dodelijke gevaar, waarin de Vrije Wereld zich door Moskou en Peking gesteld ziet, kan slechts een hechte concentratie helpen, welke zodanig is georganiseerd, dat rond het rode blok op het vaste land van Europa en Azië twee krachtige ijzeren gordels van defensieve en offensieve betekenis worden gesmeed.⁶⁴

Het 'communistische gevaar' bleek echter een grote misrekening. Toen Helfrich zijn woorden schreef, verdacht de regering-Eisenhower Soekarno nog van communistische sympathieën en zag ook Australië het onrustige Indonesië liever niet als directe buur. Dan was er ook hoop geweest voor de rooms-rode coalitie om westelijk Nieuw-Guinea onder Australische hoede of die van de Verenigde Naties te brengen. In 1956 had dat nog een realistische optie geleken. Indonesië had zijn bij de Verenigde Naties ingediende motie, die Nederland opdroeg om Nieuw-Guinea op te geven, zien stranden. Indonesië reageerde op deze diplomatieke nederlaag door op 5 december 1957, Zwarte Sinterklaas, alle Nederlanders tot *personae non gratae* te verklaren.

62. *Rapat/Eenheid*, 1, 19 (21 mei 1954).

63. 'Het touw-trekken', *De Nieuw-Guineër. Officieel orgaan stichting "Nieuw Guinea Verbond"* 2: 2-3 (1953) 2-9.

64. C.E.L. Helfrich, *Nieuw-Guinea... Politiek-Strategisch*. ('s-Gravenhage z.j. [1955]) 3.

Zij moesten het land verlaten. Het tij keerde echter voor de Indonesische regering in 1958, toen zij korte metten wist te maken met een aantal opstanden in de archipel. De controle over de Oostelijke archipel werd daarmee steeds zekerder en bovendien was het de Amerikaanse regering duidelijk geworden dat het beter was goede relaties met de regering in Jakarta, en vooral met de top van het leger aldaar, aan te knopen in plaats van het in de armen van de communisten te drijven.⁶⁵ Daarmee was Helfrich's geopolitieke schema waardeloos geworden. Zelfs uit de hoek van Door De Eeuwen Trouw, toch het bolwerk van koloniaal revanchisme, klonk nu kritiek op de intransigente houding van de regering inzake Nieuw-Guinea. Dat geschiedde onder invloed van de Nederlandse kerken die zich in de loop van de jaren vijftig afkeerden van het project Nieuw-Guinea omdat zij zagen dat hun relaties met een grote groep christenen in Indonesië enkel schade konden oplopen door dit project.⁶⁶ De Door De Eeuwen Trouw-aanhanger, KVP-prominent en Nijmeegse hoogleraar F.J.F.M. Duynstee sprak zich in 1961 nadrukkelijk uit voor overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië.⁶⁷

Conclusie

Nieuw-Guinea was een project van *empire building* bij het scheiden van de markt, en heeft daarnaast alle karakteristieken van een koloniaal avontuur dat in gang was gezet door koloniale ambtenaren. In dat opzicht zijn zowel de *turbulent frontier theory* als de *collaboration theory* volledig van toepassing. Het waren koloniale ambtenaren, militairen en wetenschappers als Van Eechoud, Vrijburg en Feuilletau de Bruyn die Nieuw-Guinea als kolonisatiegebied construeerden en vervolgens in Nederland propageerden. Nieuw-Guinea was tot in de jaren dertig het terrein van de woudlopers, van mensen die zich in buitengewoon zware omstandigheden konden handhaven, maar tegelijkertijd een rotsvast vertrouwen hadden in wat westers kolonialisme vermocht. Hier ziet men de macht van de koloniale cultuur en het koloniale discours, dat zich voortzette tot in het Nieuw-Guinea voorlichtingsmateriaal van het einde van de jaren vijftig.

Binnen deze koloniale opvattingen over Nieuw-Guinea openbaarde zich gaandeweg het verschil tussen de bestuursambtenaar die Nederlandse aan-

65. Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 366.

66. *Nieuw-Guinea als probleem van het Nederlandse volk. Rapport van de Commissie voor Internationale zaken van de Oecumenische Raad van Kerken in Nederland* (Amsterdam 1956).

67. Zie F.J.F.M. Duynstee, *Nieuw-Guinea als schakel tussen Nederland en Indonesië* (Amsterdam 1961); M.D. Bogaarts, 'Duijnstee, Frans Jozef Ferdinand Marie (1914-1981)' in *Biografisch woordenboek van Nederland 3* (Den Haag 1989) URL:<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/duijnstee> (13 maart 2008).

wezigheid in Nieuw-Guinea als een nationale (morele) verantwoordelijkheid bepleitte, en de *empire builder* die haar zag als een zaak van nationaal politiek en economisch belang en zich het best thuisvoelde bij het idee van economische autarkie van het imperium. Zowel de ambtenaar als de *empire builder* redeneerden echter vanuit een verdwenen Indische werkelijkheid. Nieuw-Guinea bleek onhoudbaar in het licht van de geopolitieke realiteit van de Koude Oorlog, en paste al evenmin bij een economisch klein moederland, dat zich bovendien vanaf 1957 steeds meer richtte op zijn positie binnen de Europese Economische Gemeenschap. Bestuursambtenaren probeerden ondertussen de legitimiteit van hun werk veilig te stellen door het als ontwikkelingsproject te laten sanctioneren door de Verenigde Naties. Ondanks de geruisloze overgang van kolonialisme naar ontwikkelingshulp, en van de koloniaal ambtenaar naar de ontwikkelingswerker, bleef het perspectief op zich zelf nog sterk koloniaal. Typerend was in dit opzicht wat Van Baal in 1959 schreef, kort na zijn terugkeer van zijn gouverneurspost in Nieuw-Guinea.

Zijn opkomst, betekenis, zijn eigen aard en zijn plaats in het Europese gemeenbest heeft Nederland te danken aan wat het meer is dan zichzelf, aan zijn plaats in de wereld als geheel. De laatste kans om zulk een plaats te behouden en die in een nieuwen internationalen vriendschapsvorm gestalte te geven, biedt Nieuw-Guinea. Daar ligt nog een land open voor de fantasie van onze jeugd en voor den ondernemingszin van ons volk, een land dat ons ook doet deel hebben aan de wereldproblematiek en de wereldpolitiek.⁶⁸

Over de auteur

Ulbe Bosma (1962) studeerde geschiedenis in Groningen en promoveerde in 1995 in Leiden. Hij is werkzaam als senioronderzoeker bij het IISG. Hij publiceerde over de geschiedenis van Indische Nederlanders *Karel Zaalberg. Journalist en strijder voor de Indo* (1997), en samen met Remco Raben, *De oude Indische Wereld* (2003) en *Terug uit de Koloniën* (2009). In 2010 zal van zijn hand verschijnen *Indiëgangsters. Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken*.

E-mail: ubo@iisg.nl

68. J. van Baal, *Het Nieuw-Guinea vraagstuk. Een opgave voor de natie* (Kampen 1959) 46.